

Шевчук А.В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОВІТОВИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1797–1831 РР.)

За часів Речі Посполитої на Правобережній Україні судова система характеризувалася різноманітністю і включала земські, гродські й підкоморські суди. Суди були незалежними, з виборними й незмінними посадовцями. Після інкорпорації Правобережжя Катерина II знехтувала регіональними особливостями й запровадила в регіоні російську судову й адміністративну системи. Нижчою судовою ланкою стали повітові суди. Павло I з метою утвердження в регіоні почав використовувати гнучку імперську політику пошуку компромісу з польською шляхтою, відновивши окремі елементи річпосполитської судової системи, польську мову, Литовський статут і польські конституції.

Верховна влада відводила повітовим судам ключову роль у переконанні місцевого істеблліменту щодо збереження свого впливу. Було збільшено юрисдикцію судів, взято під контроль місцевої влади їхню роботу. Проте за умов дотримання умов формального судочинства ревізійно-апеляційні губернські головні суди не втручалися до партикулярних цивільних справ, утверджуючи зовнішні атрибути влади шляхти в регіоні, передусім у стосунках «поміщик – кріпак». У кримінальному судочинстві головні суди й губернатори більшою мірою впливали на процес прийняття вироків повітовими судами, ревізуючи всі провадження і схвалюючи вирок. Під час вирішення справ з іншими станами, за можливості, надавалися преференції представникам еліти. Особливо важким було становище кріпаків, в яких було мало шансів досягти справедливості. Свідченням втрати авторитету судових установ можна вважати звернення сторін конфлікту до губернського правління. Участь у судових процесах була доступна передусім заможним особам. За допомогою повітових судів верховній владі вдалося ствердитися у складному для управління регіоні.

Ключові слова: Правобережна Україна, Російська імперія, судова влада, польська шляхта, імперська політика пошуку компромісу з елітою, повітовий суд.

Постановка проблеми. XVIII століття було часом радикальних реформ в історії Російської держави. Широкомасштабні зміни, започатковані Петром I, вивели Російську імперію на провідні ролі в Європі. На нашу думку, політика першого імператора була побудована на насильстві, зокрема над Гетьманщиною та її населенням. Подальший розвиток державності було продовжено Катериною II. Запровадження «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. мало сприяти європеїзації державних структур і судової влади. Залучення дворянства до адміністративних і судових посад через систему виборів мало забезпечити лояльність еліт до політики верховної влади. Задля уніфікації та централізації імператриця готова була знехтувати регіональними особливостями в адміністративній і судовій системах приєднаних територій, нав'язуючи місцевому дворянству своє бачення механізму функціонування влади. Загарбані наприкінці XVIII ст. території Речі Посполитої мали європейську судову владу з незалежністю судів, незмінністю

виборних посадовців, наявністю інституту адвокатури. Проте Катерина II за допомогою, передусім, військової сили нав'язала в регіоні систему влади та судів згідно з «Учреждениями для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р., знехтувавши лояльністю еліт. Заради справедливості варто зауважити, що землевласникам/землекористувачам гарантувалося збереження системи аграрних відносин.

Прихід до влади Павла I, який потребував посилення влади і бюрократизації, мав наслідком запровадження гнучкої імперської політики пошуку компромісу з регіональними елітами. На територіях західних губерній предметом компромісу стала судова система. Еліті було запропоновано відновлення окремих елементів річпосполитської судової влади з виборністю посадовців, відновленням дії III Литовського статуту, польських конституцій й інституту адвокатури, польською мовою в судах першої інстанції. Зрозуміло, що створення невідконтрольної судової системи не входило до планів імпера-

тора, тому було передбачено складну систему контролю, яка включала Волинський надвірний суд (1798–1801), губернські головні суди (1797–1831) та фіскалів (1799). Політика компромісу з польською шляхтою в судовій сфері була продовжена Олександром І. Лише курс Миколи І на централізацію та бюрократизацію мав наслідком ліквідацію річпосполитських судових структур. Визначальне місце в домовленостях між верховною владою й польською шляхтою Правобережжя відводилося повітовим судам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність повітових судів Правобережної України наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. залишилася поза увагою дослідників. Причинами цього є, на наше переконання, погане збереження архівних фондів, велика кількість однотипних справ польською мовою, трудомісткість вивчення питання. Фактично, об'єкт вивчення перебуває на стикові юриспруденції та історії.

Разом із тим імперська політика в регіоні в досліджуваний період знайшла відображення у працях істориків. М. Долбілов зауважує, що Російська імперія складалася з територій, які відрізнялися за своїм соціальним, етнічним і конфесійним складом. Тому для керівництва віддаленими регіонами використовувалися різні інститути й процедури, причому одні були занадто новаторськими, а інші – архаїчними. Головне, що імперська влада постійно пристосовувалася до нових ситуацій, здійснювала пошук компромісів для узгодження інтересів обох сторін [15, с. 18]. Л. Горизонтов акцентує на польському питанні. Верховна влада проводила політику всеосяжної інтеграції колишніх земель Речі Посполитої до імперського механізму, перетворення поляків на вірнопідданих Росії. Проте здійснити цього не вдалося. Центр неодноразово переглядав систему управління Західною окраїною. З 1820-х рр. політика змінилася в бік посилення впливу верховної влади, але докорінний поворот настав після Листопадового повстання 1830–1831 рр. [4, с. 7–8] А. Каппелер вважає, що польське питання дестабілізувало Російську імперію. Якщо Катерина II прагнула однорідності й уніфікації, то Павло I більше поважав традиційні структури. Верховній владі складно було знайти *modus vivendi* з місцевою елітою, яка не хотіла миритися з втратою незалежності. Тому Росія інтегрувала лояльну шляхту в імперську знать та включала до місцевого управління [16, с. 67–68, 70]. М. Клочков переконаний, що під час правління Павла I, хоча й були відновлені попередні права та привілеї, проте

реальна влада знаходилася в руках губернатора й губернського правління [17, с. 407–413, 417–418, 426–427]. Л. Писарькова зазначає, що реформування Павла I змінило судову систему, яка втратила становий і значною мірою виборний характер. Щодо окраїнних губерній, то в процесі відновлення привілеїв і національних особливостей в організації судової системи було збережено з боку верховної влади контроль у сфері адміністрування і фінансів [20, с. 498, 501]. Н. Щербак стверджує, що за правління Павла I активізувалася польська присутність у державно-адміністративних установах, причому на державну службу вступала переважно незаможна чиншова шляхта, яка зуміла опанувати російську мову й діловодство. Процедуру виборів чиновників судових установ контролювали губернатори [28, с. 290]. М. Бармак упевнений, що судова мережа була найслабшою ланкою всієї системи російського управління на Правобережжі, яка не справлялася зі своїми обов'язками [1, с. 4–8]. Суддівський корпус формувався переважно за рахунок місцевого шляхетства, яке зневажливо ставилося до служби на виборних посадах у судах [2, с. 19–25]. В. Вороніна високо оцінює зміни Павла I у сфері судочинства й доходить висновку про серйозність і послідовність реформування, що мало наслідком підвищення ефективності судового процесу. Врешті-решт, це призвело до зменшення сепаратистських настроїв у середовищі місцевих еліт на «окраїнах» імперії [3, с. 80–91].

Постановка завдання. У своїй статті автор поставив за мету на основі аналізу опублікованих і неопублікованих джерел відтворити соціальне значення повітових судів Правобережної України крізь призму імперської політики пошуку компромісу з місцевими елітами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судова система Речі Посполитої характеризувалася багатоманіттям. За II Литовським статутом 1566 р. визначені нові принципи діяльності державних судів (професійні судді, судові чиновники, адвокатура, відповідальність за злочини проти суду тощо). Суди першої інстанції були земський, гродський і підкоморський, а апеляційними – Головний Литовський трибунал, Луцький трибунал, сеймовий суд; розвивався комісарський суд [18, с. 393]. Земські суди формувалися в кожному повіті, до їх складу входили суддя, підсудок і писар, які обиралися шляхтою повіту і схвалювалися правителем. Мовою судочинства була руська. Юрисдикція земського суду поширювалася на цивільні справи всіх магнатів і

шляхтичів, крім управителів королівських маєтків. Держава не сплачувала жалування, посадовці отримували кошти безпосередньо від учасників процесу. Земський суд мав функціонувати тричі на рік по два тижні (каденція називалася рочки) [25, с. 294–296, 308]. Гродський суд спочатку займався провадженнями в кримінальних справах, до його юрисдикції належали збройні напади на маєтки та в містах, підпали й розбої на дорогах, згвалтування панянок і жінок, злодійство, фальшування і вбивство шляхтича. Ці злочини мали судити воєводи, старости і державці, а за їх відсутності – їхні намісники із замковим суддею. Суддею міг бути шляхтич, який проживав у повіті і призначався воєводою, старостою або державцем [25, с. 304–305]. Рочки мали розпочинатися щомісяця в перший день і тривати два тижні [26, с. 144]. Підкоморський суд займався розмежуванням спірних земель [27].

Інкorporація Правобережної України до складу Російської імперії призвела до запровадження імперських систем влади й судочинства згідно з «Учреждениями для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Заради уніфікації й контрольованості створено станову судову систему з великою кількістю ревізійно-апеляційних установ. Для дворянства найнижчою ланкою був повітовий суд [21, с. 235, 246–247]. До складу низової судової установи входили повітовий суддя 8-го класу, за «Табелем про ранги» – колезький асесор та двоє засідателів 9-го класу – титулярні радники, які обиралися дворянством через кожні три роки з наступним схваленням їх на посадах губернатором. Юрисдикція повітового суду полягала в розгляді кримінальних (вбивства, крадіжки, розбій, бійки й образи) і цивільних (неповернення боргів, нанесення збитків тощо) проваджень.

З приходом до влади Павла I Київська, Подільська та Волинська губернії 12 грудня 1796 р. були зараховані до категорії «на особливих правах і привілеях» [22, с. 229], які мали управлятися за колишнім річпосполитським законодавством. Згідно зі Штатами 31 грудня 1796 р. в кожному повіті створювався повітовий (в офіційних документах почав уживатися польський термін «поветовый», замість російського «уездный») суд, до складу якого входили земський суддя 7-го класу (надвірний радник), два підсудки або асесори 8-го класу, земський нотарій або писар 10-го класу (колезький секретар), чотири возних 14-го класу (колезькі ресстратори). Окремо уточнювалося, що держава не сплачувала жалування [24, с. 396–397].

За задумом Павла I, відновлені повітові суди мали відігравати ключову роль у переконуванні польської шляхти щодо збереження її впливу в регіоні. Зовні продовжували діяти окремі елементи річпосполитської судової традиції: виборність посадовців місцевою шляхтою, польська мова в діловодстві, використання норм III Литовського статуту й польських конституцій. Крім того, було збільшено юрисдикцію, установи ставали загальностановими й розглядали справи шляхти, державних селян і кріпаків, що було ще одним фактором переконання у збереженні впливу. Проте чи могли відновлені зовнішні атрибути переконати шляхту в її повному домінуванні?

Повсякденне життя заможного шляхтича оберталось навколо його господарської діяльності, що забезпечувала збереження його власності й влади над кріпаками, змогу брати участь у виборах і бути обраним, відчуття захищеності з боку судової влади. Саме тому, на нашу думку, судова система була одним зі стрижнів життя тогочасного істеблішменту, від її ефективного функціонування залежало сприйняття оточуючого світу. Ми можемо довго сперечатися про ефективність тогочасної судової системи, але тодішній шляхтич сприймав її по-іншому: змога судитися судом рівних, брати участь у виборах, крім того, використання польської мови, III Литовського статуту й польських конституцій мали переконати його у своїй важливості, незамінності. Не варто забувати, що довготривалі судові процеси, чого не може зрозуміти сучасна людина, були одним зі способів зайняти вільний час і навіть розважатися.

Прийшовши на Правобережжя, Російська імперія зустріла на цих розвинутих територіях колишньої Речі Посполитої незрозумілу систему аграрних відносин із різноманітними категоріями власників, чиншовою шляхтою, яка мало чим відрізнялася від навколишніх селян. Але, принаймні, кріпосне право було зрозумілим для верховної влади. Виникли запитання: що робити з владою поміщиків над кріпаками? Якою має бути (якщо має бути!) участь місцевої адміністрації й судової системи в цих стосунках?

У жовтні 1797 р. Волинське губернське правління повідомляло, що юрисдикція повітових судів поширювалася на шляхтичів і кріпаків, чим ставилася під сумнів їхня доменіальна влада, а також на казенних селян [14, арк. 265]. За задумом законодавця, повітові суди мали розглядати всі справи в підзвітному регіоні. З огляду на те, що ревізійно-апеляційними ланками, до яких надходили всі справи, були кримінальний і

цивільний департаменти головних судів, у судових практиках існував негласний поділ проваджень на ці дві категорії.

Насамперед, необхідно зупинитися на кількості цивільних проваджень, які перебували на розгляді повітових установ. Для прикладу, у Житомирському суді 1813 р. в Свято-Троїцьку каденцію з 17 червня по 28 червня до реєстру ординарного¹ (цивільних справ) було внесено 154 записи (декрети (остаточні рішення) і кондемнати (обвинувальні вироки за нез'явлення на судовий розгляд) [8, арк. 1–186 зв.]. У Свято-Михайлівську каденцію (з 3 по 31 листопада) було вже 199 записів [8, арк. 187–396]. Для порівняння, в реєстрі тактовому (кримінальних злочинів) – один запис й 11 декретів в екзекуційному реєстрі (декрети підлягали остаточному вирішенню, навіть за допомогою сили) [8, арк. 397, 398]. Значна кількість справ пояснювалася тим, що Житомир був губернським центром. З іншого боку, такі обсяги проваджень однозначно мали викликати колапс у роботі судів. У Вінницькому повітовому суді станом на 1806 р. були невіршеними до 500 справ [34, арк. 10]. Однією з причин такого стану стали, за вимогою місцевої адміністрації, великі обсяги документації, чого не було в річпосполитській судовій традиції.

У 1814 р. Київське губернське правління розглядало звернення цивільного губернатора, який зауважував, що в повітових судах не ведуться належні [російські] реєстри, що унеможливило контроль за їхньою діяльністю. Тому губернське правління наказувало писарям вести три книги: вічисті [вечистые] – записувалися різного роду кріпості, контракти й інші угоди; поточні – записувалися надані від сторін скарги, позови та інше; декретові – для запису вироків. Окремо щодня прописувалося в спеціальних журналах, які справи були вирішені з короткими резолюціями, хто з посадовців перебував або був відсутній і чому в присутстві [35, арк. 5–6].

До важливих і заплутаних категорій належали провадження про спадкування, що супроводжувалися насильством, скаргами й довготривалими судовими засіданнями. 1809 р. з Подільського губернського правління до Проскурівського повітового суду надійшов указ, що суперники графи В. Мир і М. Тарнавський подали звернення щодо володіння у двох спірних селах. З'ясувалося, що батько В. Мира мав спірні села у пожиттєвому володінні за своєю дружиною Тарнавською. Після його смерті син ще рік керував маєтком,

¹ Список справ про спадок, духовні заповіти [19, с. 22].

а потім приїхав М. Тарнавський, який з озброєними слугами зайняв маєтки [12, арк. 1–6]. Дискредитацією судової системи є той факт, що обидві сторони зверталися безпосередньо не до повітового суду, а до місцевої влади, яка давала вказівки судовій системі.

Найтриваліші провадження були пов'язані із земельною власністю. У матеріалах Вінницького повітового суду відклалася справа обсягом 2352 аркуші щодо встановлення меж між землями п'яти сіл (розгляд розпочався 18 грудня 1828 р. і завершився 18 грудня 1847 р.). В описі перші документи датуються 1564 р., містяться рішення Люблінського трибуналу за 1612 і 1645 рр., 1717 р. – виписка з Вінницьких гродських актів, 1721 і 1748 рр. – про встановлення меж, 1764 р. – про знищення трьох межових знаків і т. д. [6, арк. 1–2]. Хоча ця справа підпадала під юрисдикцію межових судів, але у зв'язку з використанням сили сторонами перебувала в повітовому суді.

Окрему категорію становили справи про кріпаків, які вважалися приватною власністю. Доходило до абсурду: 1804 р. Васильківський повітовий суд визнав кріпака П. Гніденка вільним. 1794 р. він був відданий у рекрути, але придбав заміну. Видане повітовим стряпчим свідоцтво про заміну було відкинута цивільним департаментом Київського головного суду, посадовці якого вважали його неурядовим документом, тому селянина повернули до кріпацтва [30, арк. 8–9]. справи про звільнення тягнулися роками. У 1814 р. до Радомишльського повітового суду подали прохання Шеремецинські, які називали себе шляхтичами, але справа була вирішена цивільним департаментом Київського головного суду через дев'ять років. Хоча позивачі були звільнені, поміщик оголосив незгоду і справа затягувалася [31, арк. 5 зв.–6].

Однією з функцій повітових судів було посвідчення кріпосних актів на право володіння маєтками й земельними ділянками. З огляду на інтереси казни й можливості отримання мита від укладених угод, згідно з указом 25 травня 1798 р. в губерніях «на особливих правах» акти мали здійснюватися за російськими законами. Проте вже 25 липня, після звернення О. Беклешова, зроблено послаблення: в повітових судах дозволялося укладати акти ціною до 100 руб., а зверх цього – в головних судах. 19 травня 1819 р. для великоросійських губерній піднято ціну для «уездних» судів до 500 руб. 29 травня 1825 р. ці правила були поширені на губернії «на особливих правах», щоб купчі з більшою сумою розгляда-

лися в головних судах [23, с. 296–297]. Одночасно повітовий суд посвідчував «верущее письмо» (довіреності), контракти та подібні угоди.

Отже, за допомогою збереження основних складників річпосполитської судової системи у сфері цивільних відносин верховна влада на повітовому рівні продемонструвала готовність до компромісів. Очевидно, що шляхта надавала саме цьому компоненту (можливості врегулювати цивільні відносини за Литовським статутом і польськими конституціями) чи не головного значення. Важливим чинником була демонстрація місцевому суспільству ознак свого домінування: повітовий суд, який формувався з виборних представників свого стану, Литовський статут і польські конституції, польська мова. Подальші ревізії та апеляції стосувалися більше самих сторін процесу, а оточуючі про них мало знали. Саме тому до приходу Миколи I ситуація в судовій владі переконувала шляхту в її домінуванні.

Цивільні провадження («интересные дела») були партикулярними. Верховна влада готова була відмовитися від втручання в їх розгляд за умови правильного оформлення документів і дотримання умов формального судочинства, якщо це не загрожувало казенним інтересам. Кримінальні злочини вимагали іншого підходу: влада мала поєднати силу й розважливість зі справедливістю, щоб у подальшому не допускати повторення злочинів.

Якщо цивільні провадження мали відношення передусім до шляхти, яка була основною категорією власників, то кримінальні справи торкалися й інших категорій населення. Архівні дані свідчать про широку номенклатуру злочинів: станом на 1798 р. у Старокиївському тюремному та Подольському острогах утримувалися підозрювані кріпаки: за фальшиві асигнації, за грабунок, за крадіжку трьох волів, за підозрою у вбивстві, про крадіжку з церкви тощо [32, арк. 1–1 зв., 3–4 зв.]. Згідно з відомостю про арештантів Київського повітового суду за квітень 1806 р. під вартою утримувалося 11 осіб. Проте підполковниця Госевська за розірвання розпорядження поліції і надвірна радниця Л. Волчанецька за сміливі розмови в суді не були взяті під варту. Після відмови з'явитися їх оштрафували по 25 руб. і повторно вимагали від поліції доставити до суду. Не утримувався під вартою шамбелян Б. Зборовський за несправедливий наклеп. З іншого боку, під вартою утримувався з 9 лютого 39-річний шляхтич за крадену конячку [33, арк. 89–92]. У 1800 р. Подільське губернське правління з'ясувало

ситуацію зі шляхтянкою Козловською, яка вкрала на ринку в м. Ольгопіль кілька хусток. За це повітовий суд присудив покарати її 30 ударами лозиною і віддати батькам (очевидно, що з виховною метою. – *Авт.*). Цей вирок для виконання було доручено нижньому суду (поліційній установі), який опротестував його в губернському правлінні, адже справа мала надійти на ревізію до кримінального департаменту головного суду. Головна претензія полягала в тому, що будь-які вирoki стосовно шляхтичів мали схвалюватися імператором. Тому ухвалу суду було відмінено, розпочався пошук винуватців [13, арк. 223–223 зв.]. На цьому прикладі можна побачити, якого значення надавалося формальному судочинству й дотриманню всіх необхідних процедур.

Прикладом довготривалого розгляду може слугувати справа про посесора А. Дульського, засудженого за напад на будинок штабс-капітана Ф. Качинського. Провадження було розпочате 13 січня 1828 р., повернуте з Сенату 3 січня 1839 р. і завершене 23 травня 1846 р. З'ясувалося, що під час нападу штабс-капітан, рятуючи свою вагітну дружину, відстрілювався і поранив економа Ф. Поппеля. Тому нижній земський суд провадив слідство і взяв під варту штабс-капітана. Дослідницьку цінність становить інформація про судові витрати. Підготовка й переписування звернення до нижнього земського суду, де перебував під вартою штабс-капітан, коштували 10 руб. сріблом і бланк 1 руб. асигнаціями. Складене звернення до губернського правління зі скаргою на засідателя нижнього земського суду – 12 руб. сріблом і 4 руб. асигнаціями за гербовий і простий папір. Звернення до Великого князя Костянтина Павловича зі скаргою на засідателя нижнього земського суду та повітового справника – 14 руб. сріблом і 9 руб. асигнаціями за бланки. Звернення до губернатора стосовно арешту пенсіону та фондушу (300 руб. сріблом) малолітніх дітей – 10 руб. сріблом і 4 руб. асигнаціями за бланки. Звернення до Подільської кримінальної палати з оскарженням результатів слідства – 10 руб. сріблом, повторне звернення – 11,5 руб. сріблом. Скарга губернатора на кримінальну палату за нерозгляд справи протягом двох років – 10 руб. сріблом. Повторне повернення фондушу – 11 руб. сріблом. Апеляційних 12 руб. асигнаціями, ще на пересилання справи до Сенату і за папір та інші видатки – 125 руб. асигнаціями [11, арк. 431–431 зв.]. Саме такі високі розцінки робили можливим існування інституту адвокатів, адже 10 руб. сріблом на той час були немалою сумою.

Підконтрольність повітових органів місцевої адміністрації зберігалася й у кримінальному судочинстві. 1828 р. із Подільського губернського правління надійшов указ до Проскурівського повітового суду, щоб нижній земський суд терміново приступив до виконання вироку про протизаконні вчинки власника села Пахутинці графа Я. Комаровського. Одночасно повітовому суду наказувалося під наглядом повітового стряпчого швидко закінчити провадження. Фактично, місцева адміністрація вказувала повітовому суду на позачерговий розгляд провадження, причому це мало відбуватися під контролем чиновника. Поміщика звинувачували у втручанні до церковних справ шляхом призначення нового церковного старости [9, арк. 1, 9–10 зв.].

Під юрисдикцію повітового суду потрапляли навіть особи духовного звання, причому для проведення слідства була передбачена особлива процедура, яка полягала в участі представника від духівництва. У 1802 р. засідатель Житомирського нижнього земського суду спільно з депутатом-священником і повітовим лікарем, який здійснював освідчення трупа, проводили слідство за підозрою у вбивстві священником м. Червоне Г. Лівіцьким кріпака С. Андрощука. Під час сварки підозрюваний відштовхнув померлого, і той помер на третій день. 1803 р. згідно з вироком кримінального департаменту Волинського головного суду священнику присудили заплатити спадкоємцям померлого 25 коп. грошей² (31 руб. 25 коп.) і піддати церковному покаянню³ [7, арк. 1, 16–16 зв., 31–31 зв.].

Окремо необхідно зупинитися на справах, пов'язаних зі смертю кріпаків від побойів. У 1829 р. подільський губернатор Н. Грохольський затвердив пропозицію Проскурівського повітового суду про звільнення від покарання економа с. Слобідка Кадиївська Лопушанського за смерть кріпака А. Ількового. Смерть селянина була пояснена хворобою, а свідки та

² Станом на 1799 р. штрафи за Литовським статутом стягувалися за наступним курсом: 1 правна копа – 1 руб. 20 коп. російськими мідними грошами [29, арк. 13.]. У 1825 р. вони мали наступний розмір (у срібній монеті): 1 копа – 1 руб. 25 коп., 1 руб. – 1 руб., 1 грош – 2 коп., 2 грошки – 1 копійка [23, с. 69].

³ Додаткове покарання, приєднане до кримінальних чи виправних покарань в окремих визначених законом випадках. Виконання церковного покаяння було регламентоване указом Св. Синода 11 липня 1851 р. і полягало в обов'язковому відвідуванні покараним церкви у всі святкові і недільні дні, здійсненні 25 поклонів перед іконостасом із проголошенням Молитви митаря (збирача податків), який покався у своїх гріхах і отримав прощення, у пості по середам і п'ятницям, у сповіді під час постів, але без допущення до причастя. На поч. ХХ ст. зазначалася невідповідність церковного покаяння сучасним правовим нормам [5, с. 77–78].

родичі не вважали його смерть насильницькою (очевидно, що під тиском економії – *Авт.*), адже вона настала через 10 днів після двох ударів нагайкою навздогін [10, арк. 39–39 зв.].

Отже, за допомогою збереження річпосполитської судової традиції у сфері кримінального судочинства верховна влада переконувала шляхту в збереженні колишнього впливу. У судових провадженнях між шляхтичами робилися спроби об'єктивно вирішувати справи. Під час вирішення справ з іншими станами, за можливості, надавалися преференції представникам еліти. Особливо важким було становище кріпаків, в яких було мало шансів досягти справедливості. З іншого боку, місцева адміністрація втручалася в окремі етапи судочинства повітових установ. Свідченням втрати авторитету судової системи можна вважати звернення конфліктуючих сторін безпосередньо не до судової інстанції, а до губернського правління. Окремо варто наголосити на високій вартості участі в судових справах, адже написання найпростішого звернення коштувало від 10 руб. сріблом.

Висновки. Підсумовуючи, насамперед треба зазначити, що саме повітові суди стали ключовою установою, яка, за задумом верховної влади, мала переконати місцеву еліту в збереженні свого впливу в регіоні. Можливість домінувати в суспільному й економічному житті реалізовувалася не в останню чергу за допомогою повітових судів. Функціонування судової системи з виборним елементом із числа польської шляхти, використання під час судочинства польської мови, Литовського статуту й польських конституцій, участь адвокатів давали змогу реалізувати верховній владі імперську практику непрямого керівництва й переконати шляхту в перевагах лояльності до Петербургу. Місцева еліта була переконана у своїй вагомості, адже за допомогою судових розглядів мінімізувалася соціальна напруга в регіоні. Елементи втручання верховної влади в діяльність судів через вимоги апеляційно-ревізійного судочинства та регулярного подання звітів, наведення ладу з арештантами, визначення черговості проваджень за правління Павла I й Олександра I не сприймалися критично. Для тодішнього суспільства більш важливими були зовнішні атрибути домінування: суд рівних, річпосполитівська судова традиція, а бюрократичні складники, запроваджені імперською владою, сприймалися як вимушений чинник.

Список літератури:

1. Бармак М. Трансформації в системі судоустрою на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка: Серія «Історія»*. Вип. 2. Тернопіль, 2016. С. 4–8.
2. Бармак М. Російські судові установи в системі управління українських земель Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка: Серія «Історія»*. Вип. 2. Тернопіль, 2010. С. 19–25.
3. Вороніна В. Законодавчі ініціативи Павла I у сфері судочинства. *Український історичний збірник*. 2008. № 11. С. 80–91.
4. Горизонтов Л. Парадокси імперської політики: Поляки в Росії і руські в Польщі (XIX – начало XX в.). Москва : Издательство «Индрик», 1999. 272 с.
5. Горчаков М. Церковное покаяние. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*: в 86 т. Т. 38 (75). Санкт-Петербург. 1903. С. 77–78.
6. Держархів Вінницької обл. (Державний архів Вінницької області). Ф. 470. Оп. 1. Спр. 356а. 2352 арк.
7. Держархів Житомирської обл. (Державний архів Житомирської області). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 167. 32 арк.
8. Держархів Житомирської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 179а. 895 арк.
9. Держархів Хмельницької обл. (Держархів Хмельницької обл.). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 272. 16 арк.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 273. 34 арк.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 278. 771 арк.
12. Держархів Хмельницької обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1135. 42 арк.
13. Держархів Хмельницької обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 244. 725 арк.
14. Держархів Хмельницької обл. Ф. 722. Оп. 1. Спр. 5. 343 арк.
15. Долбилов М. Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II. Москва : Новое литературное обозрение, 2010. 1000 с.
16. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад. Львів : Вид-во Католицького Українського університету, 2005. 360 с.
17. Клочков М. Очерки правительственной деятельности времени Павла I. Петроград : Сенатская типография, 1916. 631 с.
18. Ковальова С., Крумаленко М., Музиченко П. Коментар. *Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова*. Одеса : Юридична література, 2004. С. 353–522.
19. Новицкий И.П. Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка Юго-западной России. Киев, 1871. 31 с.
20. Писарькова Л. Государственное управление России с конца XVII до конца XVIII века. Эволюция бюрократической системы. Москва : РОССПЭН, 2007. 743 с.
21. Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗ). 1-е собр. Санкт-Петербург, 1830. Т. 20 (1775–1780). 1034 с.
22. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 24 (6 ноября 1796–1797). 869 с.
23. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 40 (1825). 629 с.
24. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715–1800). 410 с.
25. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. 560 с.
26. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. 568 с.
27. Шевчук А. Судове врегулювання поземельних відносин у Правобережній Україні (1797–1840 рр.). *Український історичний журнал*. 2020. Число 4. С. 29–45.
28. Щербак Н. Правобережна Україна в державно-правовій системі Російської імперії кінця XVIII – першої половини XIX ст. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 288–297.
29. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 484. Оп. 1. Спр. 11. 363 арк.
30. ЦДІАК України. Ф. 484. Оп. 5. Спр. 37. 20 арк.
31. ЦДІАК України. Ф. 484. Оп. 5. Спр. 308. 12 арк.
32. ЦДІАК України. Ф. 484. Оп. 5. Спр. 528. 4 арк.
33. ЦДІАК України. Ф. 533. Оп. 1. Спр. 1028. 101 арк.
34. ЦДІАК України. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1036. 18 арк.
35. ЦДІАК України. Ф. 1254, Оп. 1. Спр. 1403. 7 арк.

Shevchuk A.V. SOCIAL SIGNIFICANCE OF THE RIGHT-BANK UKRAINE DISTRICT COURTS (1797–1831)

Under the Polish-Lithuanian Commonwealth the judicial system in the Right-Bank Ukraine was characterized by diversity and included zemsky, grodsky and pidkomorious courts. The courts were independent, consisting of elected and regular officials. After the Right-Bank Ukraine had been incorporated, Katherine II neglected the regional peculiarities and implemented the Russian judicial and administrative systems in the region. The courts of the lowest rank were district courts. In order to set his rule in the region, Paul I provided a flexible imperial policy of compromising with the Polish elite, re-establishing separate elements of the judicial system, the Polish language, the Statute of the Grand Duchy of Lithuania and constitutions that were common for the Polish-Lithuanian Commonwealth.

The supreme power gave the primary role to the courts in keeping the local establishment loyal to its influence. The jurisdiction of the courts was expanded, their operation was controlled by the local power. However, if the conditions of the formal judiciary were adhered, the revision and appeal governorate supreme courts did not interfere with particular civil cases, establishing external attributes of the elite's power in the region, primarily in the relationship "landowner-serf". In the criminal judiciary the supreme courts and the governors prevalently influenced the process of passing sentences by the district courts, revising all proceedings and approving verdicts. In hearing cases of other social layers, the preferences, if possible, were given to the representatives of the elite. Serfs were put in the hardest condition, while they almost had no chance in obtaining justice. Addressing the governorate administration by any of the parties was seen as an evidence of judicial institutions losing their authority. Participation in judicial processes was available preferably for the rich. The district courts became a means for supreme power to be established in the region, which was difficult to control.

Key words: *the Right-Bank Ukraine, the Russian Empire, judicial power, the Polish nobility (szlachta), imperial policy of compromising with the elite, district court.*